

Наука як спосіб теоретичного освоєння дійсності: перші наукові картини світу

Розглядаються соціально-історичні фактори, які сприяли формуванню наукової картини світу нового часу. Зроблено висновок, що генеза європейської науки нового часу уможливила появу першої в історії людства наукової картини світу XVIII століття. Вона здійснила перехід до дискурсивно-логічного мислення та включила в себе такі елементи природничих наук як геліоцентризм, принцип інерції та вчення про однорідність простору, динамізм та механічний детермінізм, який спирався на методи експериментальної перевірки.

Ключові слова: наукова картина світу, дискурсивно-логічне мислення, геліоцентризм, динамізм, механічний детермінізм.

Успіхи перших наук в новий час мали не тільки світоглядні, але й цілком визначені соціально-історичні фактори, які сприяли формуванню наукової картини світу в XVII ст.:

Технічна революція, започаткована наприкінці XV століття. Розвиток торгівлі в Європі стимулював будівництво шлюзів та каналів. Поява мануфактур дала розвиток багатьом новим типам механізмів, особливо в ХУП ст. розвиток техніки призвів до значного поширення майстерень, судоверфів, рудників та металургійних заводів та необхідності пошуків нових видів рушійної сили. З'являються дослідження динаміки газів, зумовлені вивченням проблем вентиляції в шахтах, механічні двигуни для дробління руди та інше.

Поширювались школи механічних та математичних знань, де «готують» архітектори, артилеристи, фортифікатори, будівельники, конструктори науково-технічна література. Вони збирались при дворах монархів, споруджують фортеці, палаци, канали, водопроводи та мануфактурні виробництва, з'являлись придворні наукові товариства та академії». Механіку просувала вперед також військова справа. Наприклад, проблема вільно кинутого тіла першопочатково була поставлена в балістиці ХУП століття.

Великі географічні відкриття і світова торгівля. Якщо раніше європейці запозичували численні технологічні прийоми та знання про природу на Сході, то завдяки подорожам вони засвоїли набагато більше нового географічного, геологічного, фізичного, біологічного знання, яке вже не вкладалось в тісні рамки середньовічної схоластики. Великі географічні відкриття стимулювали розвиток кораблебудування. Морський та океанський транспорт стрімко мінявся: нові типи суден сприяли технічному прогресу та стимулювали розвиток кораблебудівної теорії, яка враховувала теоретичні закони механіки. Запити

мореплавства сприяли конструюванню технічних приладів: підзорних труб, секстантів, годинників, астрономічних приладів.

Політичні та культурні фактори Реформації, що сприяли антиклерикальним тенденціям в західноєвропейських країнах. Ідейна та політична боротьба протестантизму та католицизму розколола ідейно-світоглядну єдність європейської культури. Монополія на контроль над віряними, втрачена католицькою церквою, сприяла вивільненню також і теоретичної сфери: філософії та науки. Все більше науковців знаходили підтримку у світських правителів, які підтримували їх наукові розвідки та забезпечували політичну підтримку (тобто імунітет від втручання церкви).

Поява вчених товариств – академії наук. Академії наук як товариства дослідників природи з'явилися разом з народженням нової науки і стали основною формою її організації. Становлення нової науки було пов'язано з утвердженням експериментального методу та усвідомленням органічного зв'язку експерименту і теорії. Багато перших наукових гуртків ХУП століття виникли з потреби кооперації для проведення дослідів, що вимагало дорогого обладнання, коштів та роботи. Ю.Х. Копелевич [1] показала, що на перших порах наукові академії підтримували саме потреби в проведенні експериментальних досліджень. Згодом визначні вчені почали працювати у власних лабораторіях, спираючись на допомогу учнів і матеріальну допомогу можновладців (зокрема і через бюджет академії). Академії стали перетворюватись на інстанцію, що дозволяла вченим здійснювати наукові комунікації: читати доповіді про результати досліджень та проводити дискусії, обговорювати наукові публікації. Таким чином вони стають соціальною інституцією (що проявлялось в «заснуванні» академії монархом і забезпечувало принаймні формальну повагу до вчених – членів академії), яка стає органом організації наукової діяльності. Важливо також відмітити, що всі європейські академії мали інтернаціональний склад, багато вчених отримували освіту в інших країнах і це сприяло формування солідарності вчених («корпоративної солідарності» в термінології сучасної соціології науки).

Можна висунути припущення, що саме академії сприяли утворенню наукової картини світу, адже в спільній науковій діяльності потрібна більша ступінь однаковості, конвенцій, норм та принципів. Це і дає наукова (фізична) картина світу як спільне бачення науковцями того, чим є природа. Окремий вчений здатен висунути і обґрунтувати окрему (нехай і геніальну) концепцію чи теорію, але тільки колективна наукова діяльність породжує феномен наукової картини світу. Варто нагадати, що європейська наука існувала в християнському соціально-культурному оточенні і науковці свідомо не конфліктували з церквою, яку держава підтримувала значно більше, ніж молоду в соціальному відношенні науку. Тому перші наукові картини світу були невідомі широкій публіці – вони слугували для самих наукових спільнот. Так було до часів, поки завдяки науково-технічному прогресу, наука як соціальна інституція не завоювала підтримки і держави, і суспільства (в першу чергу підприємництва, що почало фінансувати науку заради отримання прибутку).

Поряд із соціально-історичними факторами сприяння розвитку нової науки та наукової картини світу на її поступ впливали *норми та ідеали наукового пізнання*. Дослідники відзначають «необмежений оптимізм» перших наукових картин світу стосовно *можливостей науки* в пізнанні природи і людини та *перетворенні світу*, що стимулювався першими визначними успіхами в експериментальному дослідженні природи в ХУП столітті. Історія науки свідчить, що засновники і перші діячі наукових академії вірили в швидке і радикальне покращення життя своїх країн завдяки розквіту наук. Згодом месіанський порив академії дещо ослаб, але основна мета науки як

колективної діяльності залишилась – *служувати покращенню життя людини і суспільства практичними результатами.*

Мислителі протонаукового гатунку перебували під впливом ідеалу людини як бога земного, як титана (титанізм Відродження), здатного на значні досягнення. XVII століття охарактеризувалось очищенням наукового світогляду від езотерики та герметизму, ці явища критикували П.Бейль та Й.Кеплер, Ф.Бекон та І.Ньютон. Дослідники відзначають [2,с.80], що механістична картина природи протистоїть магічно-окультній, тому Декарт заперечував не тільки одушевленність природи, але і окремих істот. Тільки розумна душа, властива мислячій субстанції (людині) володіє активністю та діяльною природою. П.П.Гайденко стверджує, що витоки наукової картини світу лежать в християнстві та герметизмі (окультизмі). Цю двоїстість не пододала навіть сучасна наука яка орієнтується на любов до істини (вплив античності та християнства) та прагнення осягнути всі закони всесвіту (запозиченого з окультизму) за допомогою впливу на природу [2,с.81]. Остання тенденція проявляється у вчених які не визнають жодних (ні моральних, ні екологічних) обмежень у прагненні зробити наукові відкриття, що здатні навіть знищити людство.

Під час становлення класичної механіки в Європі XVII століття доволі суттєво змінюється власне поняття природи, яке існувало до того майже незмінно приблизно два тисячоліття. Аристотель обґрунтовував фізику як науку про природу, а в природі вбачав джерело руху. «Оскільки природа, – пише Аристотель, – є початком руху та змін, а предметом нашого дослідження є природа, то неможливо залишити непроясненим, що таке рух: адже незнання руху має наслідком незнання природи» [3,с.77]. У Декарта спостерігає інше розуміння природи і руху. Декарт написав чимало наукових праць природничого характеру: «Трактат про світло», «Диоптрика», «Про людину», «Метеори», «Пристрасті душі» та інші. Ідея творіння виявляється у Декарта ключем до розуміння природи. Бог є для нього першопричиною руху, що складає найважливіше визначення природи. Бог не тільки створив матерію, а й надав їй певну кількість руху, що є константною. Рух не може ні зникнути, ні з'явитись, так що кожне тіло зберігає свій стан руху доти, поки жодне інше тіло не впливає на нього. Цей погляд виражено в *законі інерції*, який Декарт вперше ясно сформулював. «Мені здається очевидним, – вказує Декарт на причину існування руху, – що вона може бути тільки Богом, чия могутність створила матерію разом з рухом і спокоєм, та своїм звичайним наслідком зберігає у всесвіті стільки ж руху та спокою, скільки вкладено при його творенні» [4,с.485]. Поштовх до руху, що походить від Бога, надалі веде до утворення вирів матерії, в центрі яких концентрується щільніша матерія. Сонячна система виглядає як вир, де центром є сонце, оточене частковими вирами (планетами). Тому в картині світу Декарта знімається протиставлення природного та штучного.

Творці нового математично-експериментального природознавства помічали відмінності між природними явищами та продуктами людської діяльності; парадокс в тому, що всупереч очевидному розрізненню між само суцям та сконструйованим вони наполягали на можливості їх принципового ототожнення – в цілях пізнання природи. В цьому зближенні, в прагненні до майже повного ототожнення природного та штучного полягає, на думку П.П.Гайденко [2,с.85], сама глибока відмінність новоевропейського розуміння природи від античного її тлумачення. Декарт тематизував парадигму природничих наук XVII століття в порівнянні природи з годинником. Оскільки різні годинники мають різну внутрішню будову, то і в природі не варто шукати внутрішніх причин. Важливо, щоб сконструйовані речі функціонували *природно*. В такому погляді відчувається дух техніки, оскільки винахідництво машин і приладів ставало все більш популярним в Європі. Декарт таким чином підводить до

думки, що ми пізнаємо те, що створюємо самі і в основі такого положення лежить ототожнення природного і штучного, наукового знання і технічного конструювання. Це ототожнення плідно слугує новоевропейській теорії у вивченні природи. Б.Спіноза і Ф.Бекон вслід за Декартом теж виключали пізнання цілі в природі. «Як бачим, – пише П.Гайденко, – саме християнська теологія, і насамперед догмати про творіння та боговтілення, здійснили істотний вплив на становлення нової науки. Завдяки цьому впливу було подолано характерний для античної науки поділ всього сущого на природне і штучне, а також подолано розподіл на небесний та земний світи» [2,с.87].

Подібну точку зору зустрічаємо і у французького філософа А.Кожева, який вважав *ідею боговтілення* головним джерелом науки нового часу. Коперніканська революція XVIIст. зрівняла небо і землю, Кеплер, Галілей, Декарт і Ньютон остаточно зняли бар'єр між природним і штучним, наукою і технікою, завдяки застосуванню математичного знання стосовно реальної природи (а не ідеального світу Платона). Ідея боговтілення стала плідною для росту науки завдяки вилученню відчуття гріховності з протонаукового світогляду XV-XVI століть. Найбільшу роль в цьому зіграла захопленість європейських вчених магією, особливо це стосується Дж.Бруно, М.Фічіно, П.делла Мірандола, Г.К.Агріппи та Парацельса. *Герметизм* – містико-окультне вчення, що походило, згідно його adeptам від напівміфічної фігури жерця і мага Гермеса Трисмегіста, викладене в так званому «Герметичному корпусі». Езотерично-окультні вчення доводили, що людина має божественну сутність, магія може допомогти людині відчутти цей стан могутності людини. Наприклад, Парацельс вважав що людина здатна здобути владу над природою і розкрити всі її таємниці. За допомогою науки людина може зрозуміти небесні явища і земні, подолає всі хвороби.

В філософії Піко делла Мірандоли захищається гідність людини з позиції антропоцентризму. В традиції ренесансного антропоцентризму відчувається вплив герметизму, гностики і каббали, він визнає людину Адамом небесним, здатною розкрити всі таємниці світу. З цим пов'язано переорієнтація новоевропейської теорії: протонаука підірвала ідеали Аристотеля про знання, яке не повинно приносити конкретної вигоди. В науці постає ідеал знання, що слугує конкретним цілям (Макіавеллі розробляє науку про принципи політичного правління, розвивається астрологія з метою уточнення календаря, алхімія шукає нові шляхи отримання золота). Це змінює світоглядні настанови вченого: пізнати людину, природу, всесвіт, минуле і майбутнє. Для цього потрібні знання, які дозволяють впливати на об'єкт дослідження у власних інтересах.

До середини ХУІІІ ст. найбільш впливовою наукою в Європі була астрономія. В її досягненнях була зацікавлена і держава, що розвивала мореплавання (для пожвавлення торгівлі та захоплення колоній), і християнська церква, що потребувала точного календарного числення релігійних свят. Висхідним пунктом картини світу, створеної в ХУІІІ ст. Галілеєм було вчення Коперника, яке містило кінематичну схему Сонячної системи і яке стало відправною точкою розвитку астрономічної механіки, що дозволило застосувати поняття земної механіки до космосу. «З самого свого виникнення коперніканство було пов'язано з ідейним розвитком європейського суспільства» [5,с.14]. Система Коперника близько трьох сторічч стояла в центрі не тільки астрономічних проблем, але і в центрі філософських дискусій. В астрономії середньовіччя проводилась сурова межа між недосконалою, «гріховною» землею різноманітних катастроф та лихоліття та «досконалою» небесними сферами. Середньовічна астрономія відтворювала погляди Аристотеля та Птолемея про непорушну Землю і рівномірно-кругові рухи небесних тіл.

Вчення Коперника отримало математичне підтвердження в працях німецького астронома Іоганна Кеплера, який використовував матеріали спостережень Тіхо Браге для розвитку «коперніканської астрономії». Найважливішими аргументами на користь геліоцентричної системи стали закони Кеплера, згідно яких сонце є джерелом сили для обертання планет навколо нього. Астрономія починає відмовлятися від теологічних аргументів, схоластичних доказів про «небесну довершеність» і зближається з механікою (дійсне об'єднання земної та небесної механіки було здійснено лише Ньютоном). Після Коперника небесну механіку досліджував Кеплер, раціоналістична суть якої мала б привести до єдиної системи. Галілей продовжив переворот в науковому світогляді та методах науки, довівши, що всесвіт можна досліджувати за допомогою раціональних методів механіки. Галілей висував експеримент як основу наукового методу пізнання природи. В 1610-1611 роках було опубліковано роботу Галілео Галілея «Зоряний вісник», де він повідомляє про власні астрономічні відкриття, зроблені за допомогою розробленого ним телескопа: наявність гір та кратерів на поверхні Місяця, супутників Юпітера, фаз Венери, обертання Сонця навколо осі та плями на ньому [6, с.110-111].

«Картина світу, намальована Галілеєм в «Діалозі», була єдиною, яка охоплювала всю світобудову картиною інерційних рухів» [5, с.84], але Галілей не переніс поняття земної механіки на космос. Після досягнень Галілея астрономія швидко перетворилась в науку, яка оперує кількісними поняттями та точними вимірами, що допускали математичну обробку. В іншому стані перебували фізичні, хімічні, геологічні та біологічні явища. На початку XVII століття експеримент був переважно якісним. Декарт здійснив сміливу спробу пояснення всіх відомих тоді явищ природи рухом тіл, створивши таким чином, картину світу, де не було нічого окрім рухливої матерії. Ця картина охоплювала і макрокосм, і мікркосм. Вона узагальнила гігантську масу емпіричних спостережень, в багатьох випадках містила правильні пояснення фізичних, хімічних і фізіологічних явищ, але й містила багато фантастичних припущень [5, с.85-86].

Хоча геліоцентрична концепція сонячної системи ще не давала змоги побудувати єдину наукову картину світу, яка б охоплювала всю природу та узагальнювала всю суму природничо-наукових знань, вона стала центральним елементом фізичної картини світу в новоевропейській науці. «Наукове знання, – пише В.Г.Кузнецов – об'єднується в цілісний науковий світогляд, який все ближче і конкретніше описує об'єктивний світ» [5, с.5]. Доповнюючими елементами наукової картини світу стали нова математика та фізика, пов'язані з іменами Готфріда Вільгельма Лейбніца та Ісаака Ньютона.

Лейбніц став предтечею сучасного розуміння логіки. На відміну від Декарта, який гадав, що правильність простих висновків можна виявити інтуїтивно, Лейбніц наголошував – виведення суджень ґрунтується на правилах, коректне застосування яких можна встановити незалежно від змістовних міркувань, особливо якщо йдеться про умовивід в межах формального числення. Він здійснив також новаторські досягнення – узагальнення численних, нескінченно малих (незалежно від Ньютона). Якщо математичні здобутки Лейбніца і Ньютона збігались, їхні натурфілософські погляди різко контрастували. Ньютон уважав простір абсолютним, тобто припускав, що простір може існувати і без речей. Натомість Лейбніц розглядав простір як відносний, на його думку простір ґрунтується на відношеннях між субстанціями, отже без субстанції не могло б бути і простору. За гіпотезою Ньютона, рух планет Сонячної системи мусив би зупинитись, якби час від часу не втручався Бог; Лейбніц гадав що такий погляд веде до руйнування справжнього поняття Бога [7, с.81].

Лейбніц був синтетичним мислителем, всі сторони його досліджень увічувало ідея єдності світу на основі єдиних принципів буття. «Природа повинна завжди пояснюватись математично і механічно при умові, якщо ми будемо пам'ятати, що принципи законів механіки і сили не залежать від одних тільки математичних обчислень, а мають визначені метафізичні причини» [8, с.77]. Основні метафізичні причини проявляються в доцільності світу або гармонійному порядку. Лейбніц вважав, що Бог створив найкращий із можливих світів, причому мав план творення, завдяки чому значна багатоманітність поєднано з величним порядком в «чудесну гармонію природи» [7, с.82].

Більшість істориків науки визнають, що саме праця Ньютона «Philosophiae Naturalis Principia Mathematica» (1684-1686), тобто, сучасною мовою, «Математичні основи фізики» ознаменувала появу наукової картини світу. Як фізичний, так і математичний рівень праці Ньютона значно перевершували рівень праць його попередників. У цій роботі була відсутня метафізика, з її неясно сформульованими, часто надуманими «першопричинами» природних явищ. Ньютон, наприклад, не декларує, що в природі діє закон тяжіння, а строго доводить цей факт, обґрунтовуючи наявну картину руху планет і їх супутників, що можна спостерігати. Метод Ньютона – це створення моделі явища, «не вигадуючи гіпотез», а потім уже, якщо даних достатньо, пошук його причин. Такий науковий підхід, початок якому було покладено ще Галілеєм, означав кінець старої фізики, підвладної метафізичним забобонам. Якісний (субстанційний) опис природи поступився місцем кількісному (математичному) – значну частину книги Ньютона займають, креслення, таблиці і розрахунки.

У цій книзі Ньютон ясно визначив засадничі поняття механіки, ввів деякі нові, включаючи такі найважливіші фізичні величини, як маса, сила й кількість руху. В ній сформульовано три закони механіки, описані також невідомі Кеплеру гіперболічні й параболічні орбіти небесних тіл. Ньютон побудував свій математичний апарат і загальну структуру книги максимально близько до тодішнього стандарту наукової строгості – «Начал» Евкліда, але значно перевершив науковий рівень останньої. Ньютон створив фізичну картину світу, яка тривалий час панувала в науці (як ньютонівська теорія простору і часу). Простір і час він вважав абсолютними, постулюючи це положення, яке неможливо було емпірично перевірити в ті часи. З таким розумінням простору і часу у Ньютона тісно пов'язана ідея дальності – миттєвої передачі дії від одного тіла до іншого на відстань через порожній простір. В такому вигляді ньютонівська теорія дальності та його картина світу панували до XIX століття.

Отже класичною наукою XVIII століття стало ньютоніанство, в якому наукова картина світу однозначно визначена дуже точними умовами. В ній не було місця випадковості, всі частини ретельно узгоджені між собою «подібно шестерням якоїсь космічної машини» [9, с.14]. Широке розповсюдження механістичного світогляду співпало з розквітом машинної цивілізації, яка захоплено сприймала образ всесвіту як величезного, але простого та однорідного механізму. «Саме поширення механістичного світогляду лежить в основі знаменитого вислову Лапласа про те, – пише О.Тофлер, – що істота, яка здатна охопити всю сукупність даних про стан Всесвіту в будь-який момент часу, могла б не тільки точно передбачити майбутнє, але й до найдрібніших подробиць відновити минуле» [9, с.14].

Отже генеза європейської науки нового часу уможливила появу першої в історії людства наукової картини світу XVIII століття. Вона здійснила перехід до дискурсивно-логічного мислення та включила в себе такі елементи природничих наук як геліоцентризм, принцип інерції та вчення про однорідність простору, динамізм та механічний детермінізм, який спирався на методи

експериментальної перевірки. І попри те що «наукові праці [XVII-XVIII століття] містили елементи метафізики та містики» [6, с.110], тобто філософські та релігійні ідеї, наукова картина світу ґрунтувалась на теоретичних засадах науки, а не інших форм суспільної свідомості. Цьому сприяла зацікавленість в новій картині світу суспільства, що зростала пропорційно впровадженню наукових здобутків у реальне життя, передусім, в промисловість [9, с.14].

Список використаних джерел

1. Копелевич Ю.Х. Возникновение научных академий (сер. XVII – сер. XVIII в.) – Л.: Наука, 1974. – 268 с.
2. Гайденоко П.П. К проблеме становления новоевропейской науки. // Вопросы философии. – 2009. – №5. – С.80-92.
3. Аристотель. Фізика III, 1. – М., 2006.
4. Декарт Р. Избр.пр. – М., 1950.
5. Кузнецов В.Г. Развитие научной картины мира в физике XVII-XVIII в.в. – М.: Изд- АН СССР, 1955. – 342 с.
6. Виргинский И.С. Очерки истории науки и техники XVII-XIX веков. – М.: Просвещение, 1984 – 288 с.
7. Рьод В. Шляхи філософії: з XVII по XIX ст. – Пер. з нім. – К.: Дух і літера, 2009. – 388 с.
8. Лейбниц. Сочинения в 4-х т. – М.: Наука, 1987.
9. Тофлер О. Предисловие. Наука и изменение. // Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. – М., 1986.

Чернова Л.П. Наука как способ теоретического освоения действительности: первые научные картины мира

Рассматриваются социально-исторические факторы, которые способствовали формированию научной картины мира в новое время. Сделан вывод, что генезис европейской науки нового времени делало возможным появление первой в истории человечества научной картины мира XVIII в. Она совершила переход к дискурсивно-логическому мышлению и включила в себя такие элементы естественных наук как гелиоцентризм, принцип инерции и учения об однородности пространства, динамизм и механический детерминизм, который опирался на методы экспериментальной проверки.

Ключевые слова: научная картина мира, дискурсивно-логическое мышление, гелиоцентризм, динамизм, механический детерминизм.

Chernova, L.P. Science as a method of theoretical understanding of reality: first scientific pictures of the world

Social and historical factors that contributed to the formation of the scientific picture of the world in the New Age are considered. The conclusion is made that the genesis of a new era of European science made possible the emergence of the first scientific picture of the world XVIII century in human history. It made the transition to the discursive-logical thinking and included such items of natural sciences as heliocentrism, the principle of inertia and the doctrine of homogeneity of space, dynamism and mechanical determinism, which relied on the methods of experimental verification.

Key words: scientific picture of the world, discursive-logical thinking, heliocentrism, dynamism, mechanical determinism.

УДК 172.1:34.01

Кірюхін Д.І.

«Юриспруденція справедливості»: ідея імперії та проблема правового порядку

Доводиться, що суттєвий вплив на римську етико-правову думку спричинило вчення про рівність та гармонію Піфагора та Платона. Розділення сакральних та правових норм, публічного та приватного права дозволило сформуватися в Римі трактуванню справедливості як, перш за все, правової категорії. Визначається, що в основі теорії справедливості Цицерона лежить розділення природного та позитивного права. Робиться висновок, що в римській філософсько-правовій думці знаходить своє завершення грецька традиція тлумачення справедливості та закладаються основи для сучасних концепцій справедливості.

Ключові слова: справедливість, Цицерон, імперія, Давній Рим, право.

Як завжди недостатніми і фрагментарними є відповіді на кантівські питання про те, що я повинен знати, що я повинен робити і на що я можу сподіватися, так завжди не буде вичерпною і відповідь на питання про справедливість. Трансформація і диференціація соціальних практик, зміна громадського порядку і корекція індивідуальних і соціальних цілей неминуче призводить до постійного відродження питання про справедливість як питання про принципи організації соціальної взаємодії та соціальної єдності (солідарності). Але чим більш неоднорідним в економічному і культурному плані є суспільство, чим більше можливостей у ньому має індивід, щоб ідентифікувати себе не лише як члена даного суспільства, але й як такого, що належить до інших, менших, соціальних груп (релігійних, культурних, етнічних, гендерних), тим менш надійними і загально визнаними виявляються ці загальні принципи поведінки, що формулюються на основі поняття справедливості. Ризики, пов'язані із затвердженням принципів справедливості в таких суспільствах, компенсувалися впродовж історії у тому числі і за рахунок їх формалізації в праві. Його норми утворюють правовий порядок, примусовий характер якому додає тісно пов'язана з ним політична влада – приклади цьому ми знаходимо в Римській та Китайській імперіях. Саме за умов імперії вперше (в Римській імперії, але не можна забувати і про китайських легістів) справедливість постає як правове поняття. Тому, беручи так само до уваги актуальність теми справедливості як для сучасних досліджень в сфері права, етики, соціальної та політичної теорії, є необхідним звернутися, зокрема, до історії філософсько-правової думки Давнього Риму.